

TROJOS BRIEDIS, ARBA DAR KARTĄ APIE MAŽOSIOS LIETUVOS HERBĄ

Dr. Gintautas Žalėnas

4. Žiemgalos
(Latvija) herbas

šiai temai skirta publikacija. Naujausia, ir verta skaityti, yra *Vorutoje* paskelbtas V. Šilo straipsnis „Herbą turės ir lietuvių etninė žemė Mažoji Lietuva“. Šioje nuomonių sankirtoje labiausiai nustebino Klaipėdos „akademikų“ pozicija ir keliamos idėjos. Kaip bebūtų, iš mokyklos, turinčios universiteto vardą, darbuotojų tikimasi visų pirma mokslinės ir solidžios argumentacijos, o ne svetimų idėjų propagavimo, emocijų ir skundų.

VIDE AD RADICES¹

Prieš pradėdamas pokalbį apie Mažąją Lietuvą, vertėtų prisiminti, kad šis regionas daug šimtmečių buvo Prūsijos valstybės dalis. Šią valstybę sukūrė Kryžiuočių ordinas, nukariavęs ne tik Prūsiją, bet ir atskiras lietuvių bei vakarų slavų žemes. Kryžiuočių valstybė XIV–XV a. sandūroje, prisijungusi Žemaitiją, pasiekė savo klestėjimo viršūnę. 1466 m. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras Jogailaitis po 13 metų trukusio karo prie Lenkijos prijungė vakarinę šios valstybės dalį, pavadintą *Karališkąja Prūsija*. 1525 m. Kryžiuočių ordinas buvo sekuliarizuotas. Paskutinis kryžiuočių magistras Albrechtas Hohencolernas, padedamas dėdės (motinos brolio), Lenkijos karaliaus ir Lietuvos di-

6. Alandų salų
(Suomija) herbas

džiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo, įkūrė pasaulietinę Prūsijos kunigaikštystę – pirmąją Europoje protestantišką valstybę – ir tapo Lenkijos vasa-
lu. 1701 m. Prūsija tapo savarankiška karalyste. 1772 m.

prie Prūsijos karalystės prijungus Lenkijai priklausiusią Karališkąją Prūsiją, vakarinė Prūsijos dalis buvo pradėta vadinti *Vakarų Prūsija*, o rytinė – *Rytų Prūsija*. 1871 m. Prūsija tapo vieningos vokiečių valstybės dalimi. Vokietijai pralaimėjus Antrajame pasauliniame kare, Prūsija oficialiai panaikinta 1947 m.

Grįžtant prie Mažosios Lietuvos, tenka pastebėti, kad šis pavadinimas turi dvi reikšmes. **Visų pirma**, Mažąja Lietuva vadinama dar XIII a. Kryžiuočių ordino nukariauta etninė lietuvių teritorija, kurioje gyveno lietuviai ir vartojo lietuvių kalbą. Nedidelė jos dalis – Nemuno delta ir pamarys – ankstyvajame laikotarpyje buvo apgyvendinta kuršių (jų nereikėtų painioti su vėliau atsikėlusiais kuršininkais), kuriems sulietuvėjus susiformavo vietinė žemaičių donininkų tarmė. Vokiečiams valdant šį kraštą, lietuvių gyvenama teritorija buvo vis labiau germanizuojama ir palaipsniui siaurėjo. Šiuo metu iš jos likęs tik siauras šiaurinio pakraščio ruožas (Klaipėdos kraštas), nuo 1923 m. priklausantis Lietuvos Respublikai.

Visų antra, Mažąja Lietuva vadintas Prūsijos karalystės administracinis vienetas, kelis kartus keitęs ribas ir savo pobūdį. Vokiškai jis vadintas *Preußisch-*

5. Dr. Arūnas Baublys, dailininkė Jūratė Bizauskienė, dizaineris Kęstutis Mickevičius. Mažosios Lietuvos herbo projektas, 2017

7. Elando (Öland) salos
(Švedija) herbas

¹ Lot. žiūrėk į šaknis.

Litauen, Klein Litauen, kartais Provinz Litauen ar tiesiog Litauen. Šio administracinio darinio pradžia siejama su „Lietuvos valdyba“ (vok. *litauische Amtskammer*), įkurta 1714 m. Tilžėje. 1724 m. buvo pradėtas kurti Lietuvos administracinis regionas ir jo centru pasirinkta Gumbinė, kuriai tais pačiais metais buvo suteiktas miesto

teisės. Lietuvos provinciją tuo metu sudarė 4 distrikantai (apskritis): Klaipėdos, Tilžės, Ragainės ir Įsručio. Mažoji Lietuva, kaip Prūsijos administracinis vienetas, buvo suformuota 1736 m., įkūrus savarankišką Lietuvos karo ir išdo valdybą (vok. *litthauische Kriegs- und Domainenkammer*), greičiausiai tuo metu prie jos prijungta ir Labguvos apskritis [1, 2]. XVIII a.

vid. Lietuvos provincija apėmė visas Prūsijos valstybėje esančias lietuvių gyvenamas žemes [3]. 1808 m. vietoj „Lietuvos valdybos“ buvo įkurta Lietuvos administracinė apygarda (vok. *Regierungsbezirk*), tačiau joje jau

8. Varmijos Mozūrų vaivadijos herbas

9. Neseniai sukurtas Mozūrų žemės herbas

nebebuvo Labguvos, po kelių metų neliko ir Klaipėdos apskrities, bet atsirado pietinės apskritys, kuriose lietuviai negyveno, o greitai laiku iš administracinio vieneto pavadinimo išnyko ir Lietuvos vardas. Nors ir neilgą laiką egzistavusio Mažosios Lietuvos administracinio vieneto suformavimas Europoje yra retas, gal net pirmas tokio pobūdžio administracinis teritorinis darinys, specialiai sukurtas vieno etnosno gyvenamoje teritorijoje. Nacionalinį šio darinio pobūdį liudija lietuvių kalba skelbti oficialūs įsakai ir leista šviečiamoji literatūra (pvz., *Gromata vieno gospadoriaus būrams apie ganyklų perdalijimo naudą*, 1769 m. (?), kurią iš vokiečių kalbos išvertė garsusis Tolminkiemio klebonas Kristijonas Donelaitis). Akivaizdu, kad Mažosios Lietuvos sukūrimas įvyko, pritarus (o greičiausiai inicijavus ir įsakius) Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I (1713–1740). Šio valdovo valia sukurta nacionalinė teritorinė sritis buvo išskirtinis reiškinys to meto Europoje, pasikartojęs jau tik XX a., deja, „lietuviškos autonomijos“ Prūsijoje egzistavimo faktas šiulaukinėje Lietuvoje yra mažai kam žinomas ir mažai tyrinėtas.

Rytų Prūsijos pietinėje dalyje, bent jau nuo XV–XVI a., gana gausiai gyveno ir kita tautinė mažuma, kalbėjusi lenkų kalba, tačiau save vadynusi *mozūrais*, dėl to jų gyvenamas kraštas neoficialiai buvo vadinamas *Mozūrais* (vok. *Masuren*, lenk. *Mazury*). Šį kraštą apjungianti administracinė apygarda su centru Alnapijlyje (Olštynė) (vok. *Regierungsbezirk Allenstein*) buvo sukurta tik 1905 m. Dabar ši teritorija įeina į Lenkijai priklausančios Varmijos Mozūrų vaivadijos sudėtį.

Diduma istorinės Mažosios Lietuvos šiandien priklauso Rusijos Federacijos Kaliningrado sričiai, o Lietuvai priklausanti dalis apima galbūt tik apie penkiolika procentų autentiško šios teritorijos ploto (?). Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvai grąžintas Klaipėdos kraštas nesudaro atskiros administracinės teritorijos. Formaliai žiūrint, Mažoji Lietuva (kaip ir visa Prūsija) tapo grynai istorine sąvoka. Vis dėlto galima teigti, kad lietuvių tautos ir visų pirma šiame krašte gyvenančių

žmonių sąmonėje Mažoji Lietuva, kaip ir lietuvių tautos Atlantida, vis dar yra gyva ir turi mūsų tautai bei valstybei didelę istorinę, simbolinę, politinę ir kitas vertes.

APIE KLAIPĖDIŠKIŲ PARUOŠTĄ HERBO PROJEKTĄ

Idėja sukurti Mažosios Lietuvos herbą yra gerokai pavėluota – ji galėjo būti įgyvendinta dar XX a. Tačiau, nepaisant to, ir be mažiausių abejonių, ši idėja yra sveikintina. Reikia prisiminti, kad tik trečiojoje Lietuvos valstybėje buvo pradėtas etnografinių regionų herbų kūrimas. Iki tol tik Žemaitija turėjo savo istorinį herbą, o kaimyninės Latvijos žemių herbai paveldėti iš senų laikų. Kuršas, Žiemgala, Latgala, Vidžemė turi savo isto-

riusius herbus, skaičiuojančius ne vieną šimtą metų, nors Žiemgala ir Sėla dalinasi vienu herbų (sidabrinis briedis mėlyname fone) [4]. Labai nustebino dr. Arūno Baublio ir dailininkės Jūratės Bizauskienės beveik toks pats herbo projektas, skirtas Mažajai Lietuvai, tik sidabrinį briedį pakeičiant auksiniu [5]. Paprastai to paties herbo naudojimas, pakeičiant vieną ar kitą elementą, rodo bendrą paveldą, buvusią priklausomybę ar teritorines pretenzijas. Dvigalvis erelis Rusijos, Serbijos, Albanijos herbuose rodo šių šalių bizantiškas šaknis ir pretenzijas į Bizantijos paveldą, Lotaringijos kryžius Slovakijos herbe – ilgą laiką priklausomybę Vengrijos karalystei, baltarusių nacionalistų bandymas savintis Vytį – pretenzijas į Vilnių ir siekį pasiskelbti Lietuvos Didžiąją

12. Gumbinė – centrinis to paties vardo administracinės apygardos ir apskrities miestas

Kunigaikštystę sukūrusia tauta. Beje, auksinis keturkojis raguotas gyvūnas mėlyname fone, labai primenantis klaipėdiškių projektą, pavaizduotas Suomijai priklausančių Alandų salų ir Švedijai priklausančios Elando salos herbuose [6, 7]. Palyginti netoli viena nuo kitos esančios salos visgi retokai patenka į lietuvių akiratį, tačiau per istorines Žiemgalos ir Sėlos žemes Lietuvos ir Latvijos siena tęsiasi kelis šimtus kilometrų. Taigi negalime žinoti, ar kaimynai latviai neįžvelgs galimų teritorinių pretenzijų, tačiau apkaltinti lietuvius plagiatu ar bent nekūrybingu mėgdžiojimu tikrai turės pagrindo.

Dar keistesnis Mažosios Lietuvos herbo projekto autorių pateiktas herbo paaiškinimas: „siektą, kad tarp dabar gyvenančių (lietuvių) ir anksčiau gyvenusių žmonių (vokiečių) herbas taptų santarvės ženklu“. Tenka dar labiau nustepti – kas bendro tarp briedžio ir vokiečių. Autoriai to nepaaiškina, juo labiau vokiečiai nebuvo šios žemės autochtonai ir neišnyko, kaip kuršiai. Todėl pirma į galvą atėjusi mintis, kad Mažoji Lietuva galbūt

yra lyginama su Žiemgala, kurioje, panašiai kaip ir Mažojoje Lietuvoje, ne vieną šimtą metų šeimininkavo šias žemes nukariavę vokiečiai. Labai tolima ir keista paralelė, bet šiaip ar taip šaknų reikia ieškoti ne toje pusėje.

APIE PRŪSIJOS HERALDIKĄ

Kuriant naujus gyvenviečių herbus paprastai atsižvelgiama į platesnio regiono ir konkretaus krašto heraldines tradicijas ir

10. Prūsijos kunigaikštystės heraldinis erelis 1525–1600 m.

jau egzistuojančius herbus, ypač tai svarbu, kai kuriamas viso istorinio krašto herbas. Tad turime trumpai

apžvelgti Prūsijos (=Rytų Prūsijos) heraldikos specifinius bruožus. Prūsijos herbas atsirado dar Kryžiuočių ordino laikais ir buvo perimtas iš didžiojo magistro herbo – juodas erelis, vainikuotas auksine karūna, auksiniame lauke. Erelio sparnus puošė auksinis galionas (perizonijus) su dobilo lapo formos galais. Susikūrus pasaulietinei valstybei, Prūsijos herbas buvo modifikuotas – erelis neteko karališkosios karūnos, o auksinis fonas buvo pakeistas sidabrinio, taip sukuriant baltos ir juodos spalvų derinį – šios spalvos yra Hohencolernų (dinastijos, valdžiusios Prūsiją nuo pasaulietinės valstybės įsteigimo iki 1918 m.) heraldinės spalvos, o erelio krūtinę papuošė inicialas „S“.

Iš turimos medžiagos susidaro įspūdis, kad Prūsijos valstybės regionai ar žemės neturėjo atskirų herbų. Remiantis J. Dlugošo *Banderia Prutenorum*, galima teigti, kad jau kryžiuočių laikais, kaip administracinių teritorinių darinių heraldiniai simboliai, dažniausiai buvo naudojami jų centrinių miestų herbai ar iš jų paimti elementai (dalinių vėliavose). Kryžiuočių laikais buvo vartoti ir atskirų vyskupijų herbai, tačiau po reformacijos jie išsaugojo savo reikšmę tik Karališkojoje Prūsijoje, kuri išliko katalikiška visų pirma Varmės vyskupui ir kapitulai priklausiusioje Varmės dominijoje, ten ir toliau buvo vartojami vyskupijos ir kapitulės herbai. Baltas eucharistinis avinėlis raudoname fone su auksine taure iš Varmijos vyskupijos herbo atkeliavo į šiuolaikinį Lenkijai priklausančios Varmijos Mozūrų vaivadijos herbą [8]. Šis herbas sudarytas iš trijų herbų – Lenkijos baltos heraldinio erelio skydo viršuje, rodančio šios teritorijos priklausomybę, istorinio Varmijos žemės herbo su minėtu avinėliu ir naujai sukurto Mozūrų žemės herbo – juodojo Prūsijos erelio, papuošto inicialu „S“ [9]. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kalbamajame herbe Prūsijos karalystės erelis vaizduojamas raudoname fone, o Prūsijos kunigaikštystės herbe – sidabriname lauke. Tai heraldikoje įprasta praktika – keičiant heraldinius elementus ar spalvas, iš vieno herbo gaunamas kitas, tačiau su pirminiu susijęs herbas.

Keliais žodžiais tenka užsiminti ir apie svarbų Prūsijos valstybinės heraldikos elementą – valdovų inicialus. XVI a. Prūsijos juodasis heraldinis erelis buvo puošiamas Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo (naujai įkurtos Prūsijos kunigaikštystės siuzereno) vardo inicialu „S“ (*Sigismundus*), papuoštu auksine karūna [10]. Prūsijos karalystės heraldinio erelio krūtinę papuošė pirmojo Prūsijos karaliaus Frydricho monograma FR [11]. Atskirai minėtinas Karališkosios Prūsijos herbas

11. Prūsijos karalystės herbas, patvirtintas 1701 m.

[12]. Jam XV a. buvo suteikti originalūs elementai – iš erelio kaklo išnyranti šarvuota ranka su kalaviju – Lietuvos Vyčio fragmento citata, parodanti, kad šis kraštas buvo prijungtas, valdant Jogailaičių dinastijai (vytis šiuo atveju atlieka valdovo asmeninio herbo funkciją), o erelio kaklą juosianti auksinė Lenkijos karūna turėjo priminti krašto priklausomybę.

14. Vestfalijos herbas

AR BUVO MAŽOSIOS LIETUVOS HERBAS?

Projektuojant naują Mažosios Lietuvos herbą, iškilo esminis klausimas – ar šis kraštas anksčiau turėjo savo herbą. Apie senesnius laikus aiškių duomenų neturime. Mums žinoma tik tai: piešinio reprodukcija, vaizduojanti Prūsijos karalystės erelį su įrašu *Gumbinnen / Hauptstadt des gleichnamigen Regierungsbezirkes und Kreises* [12]. Akivaizdu, kad tai ne miesto (jis turėjo kitą herbą, žr. žemiau), bet administracinės apygardos herbas. Stilištiniai jo bruožai ir Lietuvos vardo nebuvimas apygardos pavadinime rodo, kad šis piešinys sukurtas greičiausiai XIX a. vid. Ar XVIII a. sukurtas Lietuvos teritorinis darinys turėjo savo atskirą herbą, duomenų nėra.

Vis dėlto yra viena netiesioginė nuoroda – 1829 m. Karaliaučiaus universitete buvo įkurta iš Mažosios Lietuvos kilusių studentų brolija *Corps Littuania* (jos veiklą naciai sustabdė 1936 m.). Šios brolijos naudota žaliai baltai raudona vėliava, jau nuo XIX a. pab. iki šių dienų yra daugelio pripažinta Mažosios Lietuvos vėliava. Atidesnio dėmesio nusipelno minėtos brolijos emblema. Ją sudarė trys elementai – heraldinėje dešinėje skydo pusėje buvo pirmojo Prūsijos kunigaikščio ir Karaliaučiaus universiteto įsteigėjo Albrechto atvaizdas – jis simbolizavo brolijos priklausymą universiteto bendruomenei, žemiau pavaizduotas lauro lapų vainikas ir dvi su kryžiuotos špagos – studentų organizacijos garbingumo simbolis, vaizduojamas daugelio brolių emblemose. Visą kairiąją skydo pusę užėmė Mažąją Lietuvą turinti simbolizuoti emblema – baltas piestu stovintis žirgas žaliame lauke [13]. Panašų piestu stovintį žirgą tik raudoname lauke matome ir Vestfalijos (taip pat priklausiusios Prūsijos karalystei) herbe [14]. Nesiimame spręsti, ar emblemoje pavaizduotas simbolis gali būti Vyčio citata ar sąsaja su garsiaisiais Trakėnų žirgais, nežinome, ar jis galėjo būti naudotas XVIII a. kaip Mažosios Lietuvos administ-

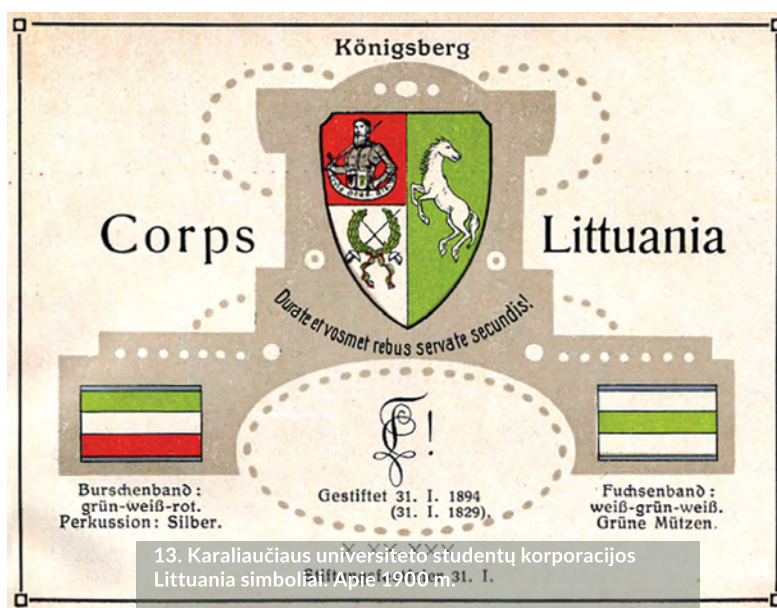
racinio darinio herbas. Vis dėlto studentų emblemoje baltas žirgas atlieka brolijos narių gimtojo krašto herbo paskirtį ir nėra vienas iš studentiškių simbolių – tai rodo kitų, tuo pačiu metu Karaliaučiaus universitete veikusių studentų brolių *Masovia*, *Baltia*, *Hanse* emblemose. Jose atitinkamose pozicijose pavaizduotas plaukiantis laivas akivaizdžiai nieko bendro neturi su kokia nors teritorija ar žeme, tačiau brolijos *Borussia* emblemoje Prūsijos karalystės erelis tiksliai atitinka draugijos pavadinimą.

Neatmestina galimybė, kad šiame Mažosios Lietuvos herbe pavaizduotas žirgas gali būti kažkaip susijęs su fantastiniu pagoniškosios Prūsijos herbu, nupieštu 1548 m. rankraštinės kronikos tituliname puslapyje [15]. Kroniką parašė Gdanskio miestietis Georgas Mehlmannas ir pavadino *Chronik des Landes Preussen und Polen*. Šio herbo *kleinode*² pavaizduotas ažuolas ir baltas šuoliuojantis žirgas – šie simboliai, kai kurių tyrinėtojų nuomone, galėjo būti siejami su pagonių dievu Perkūnu, kaip jo atributai. Negalime šių teiginių komentuoti, nes turima per mažai duomenų.

Šiaip ar taip Mažosios Lietuvos herbas, nors ir neturėjęs oficialaus statuso, egzistavo – gana seniai teko matyti sidabrinį ženkluką, pagamintą XX a. pr. Jame buvo pavaizduotas vytis, o fone – trys įžambios juostos – žalia, balta, raudona – Mažosios Lietuvos vėliavos spalvos. Šis herbas siejasi ir su XX a. pirmojoje pusėje

16. Gumbinės miesto herbas, suteiktas 1724 m.

13. Karaliaučiaus universiteto studentų korporacijos Littuania simbolis. Apie 1900 m.

² Šį terminą pastaruoju metu bandoma pakeisti ne visai tiksliu lietuvišku atitikmeniu *šalmo papuošalas*, tačiau jis pernelyg bendras ir gali nusakyti bet kurį šalmo puošiantį elementą.

15. Tirtamasis pagonių laikų prūsų herbas (Arma Prutenorum) iš Georgo Mehlmanno 1548 m. manuskripto

lietuvių naudota Mažosios Lietuvos vėliava – jos, panašiai kaip ir Vengrijos vėliavos, vidurinėje juostoje buvo herbas – šiuo atveju Lietuvos Vytiis.

BRIEDŽIO ĮVAIZDIS IR JO FORMAVIMASIS

Kaip jau minėta, briedžio motyvo Prūsijos valstybės ar regionų herbuose nėra, tačiau jis neretas atskirų Prūsijos miestų herbuose. Briedį³ galima pamatyti Alnos (Altenburg, dabar Družba), Braunsbergo (dabar Braniewo) (kartu su slibinu), Gutštato (Guttstadt, dabar Dobre Miasto), Lybštato (Liebstadt, dabar Miłakowo), Ortelsburgo (dabar Szczytno), Ryno (Rhein, dabar Rynas), Šnaidemiulės (Schneidemühl, dabar Piła) herbuose, kuriuose pavaizduoti raudoni briedžiai, tik Ryno herbo briedis juodas, o Vėluvos (dabar Znamenskas) miesto herbe tik briedžio galva su auksiniais ragais, tarp kurių yra auksinė šešiakampė žvaigždė. Verta pastebėti, kad nei viena iš išvardytų vietovių nepriklausė Mažajai Lietuvai. Briedžio motyvas nėra būdingas tikrai Rytų Prūsijai. Herbų su šiuo gyvūnu galima rasti visų gretimų kraštų atskirų vietovių herbuose. Antai ir Didžiojoje Lietuvoje briedis yra ar buvo vaizduojamas Degučių, Lazdijų, Zapyškio, Tyrino (Cyrino), Garadnos (abi pasta-

rosios vietovės dabar priklauso Baltarusijai) herbuose, o Vladislavovo (dabar Kudirkos Naumiestis) herbe briedžio galva beveik tokia pati, kaip ir minėtame Vėluvos herbe, tik tarp ragų ne viena, bet trys žvaigždės.

Briedžio kaip Mažosios Lietuvos simbolio pasirinkimas istoriškai galėtų būti pateisintas, jei jis būtų pavaizduotas kurio nors svarbaus Mažosios Lietuvos miesto (apskrities centro), pvz.: Klaipėdos, Tilžės ir visų pirma Gumbinės, herbe, bet briedžio tuose herbuose nėra. Taigi briedis yra su Mažąja Lietuva nesusijusi heraldinė figūra. Labiau pagrįstas būtų siūlymas į Mažosios Lietuvos herbą perkelti kurį nors elementą iš šio krašto sostinė buvusio Gumbinės miesto herbo – juodąjį Prūsijos erelį ir sidabrinę strėlę [16].

Tad pabandykime atsakyti į klausimą, iš kur atsirado idėja paversti briedį Mažosios Lietuvos simboliu. Jau tik vyriausios kartos žmonės Lietuvoje gali prisiminti pokario metais mūsų krašte sparčiai plitusių sovietinei liaudžiai skirtus „monumentaliosios plastikos“ kūrinius – betoninius vadus, karius, pionierius, sportininkus; atskirą ir populiarią grupę sudarė animalistinio žanro kūriniai, vaizduojantys meškas, stirnas, briedžius ir kitus gyvūnus. Pastaroji meno kūrinių grupė nebuvo ilgamžė – išnyko jau šešiasdešimtais–septyniasdešimtais praeito šimtmečio metais. Vis dėlto tai nebuvo pirmoji animalistinio žanro banga – senesni gyvūnus vaizduojantys skulptūros kūriniai žinomi bent jau nuo XX a. pr. – „briedis su briediene“ puošė Palangos Tiškevičių parką, būta jų ir kitų dvarų žaliuosiuose plotuose. Tačiau tokių skulptūrų buvo nedaug, tad galima spėti, kad pokarinę animalistinio žanro bangą galėjo stimuliuoti sovietinės armijos „išlaisvintoje“ Rytų Prūsijoje matyti monumentaliosios skulptūros kūriniai. Du iš jų svarbūs mūsų temai – tai Gumbinėje nuo 1912 m. (su pertraukomis) stovinti iš bronzos nulieta natūralistinė briedžio statula, sukurta 1910 m. vokiečių skulptoriaus Ludwigo Vordermeyerio. Šis skulptorius sukūrė ir kitą briedžio statulą, kuri 1928 m. buvo pastatyta Tilžėje, – ji taip pat išliko [17]. Abu šie savo laiku populiariūs kūriniai suvaidino nemažą vaidmenį, kuriant briedžio, kaip Rytų Prūsijos simbolio, įvaizdį. Adolfui Hitleriui atėjus į valdžią, buvo pradėta ieškoti naujų ir visuomenei gerai suprantamų simbolių. Respublikoniškas Prūsijos herbas – juodasis erelis, netekęs karūnos ir kitų karališkos valdžios insignijų bei valdovo inicialų, konservatyviai, nacionalistiškai nusi-teikusiai vokiečių visuomenės daliai nebuvo priimtinas. Apie tai galima paskaityti to laikmečio liudininko Benno

18. Antrojo pasaulinio karo laikų vermachto (vok. Wehrmacht) 11 pėstininkų divizijos ženklas

³ Stilizuotuose heraldiniuose atvaizduose nustatyti konkrečią gyvūno rūšį nėra įmanoma, todėl briedžiu šiame tekste vadinami visi elninių šeimos patinai.

Dilbos 1995 m. išleistoje knygelėje *Der Eich und die Elchschaufel. Symbole Ostpreußens*. Todėl toli neieškojus, buvo pradėtas populiarinti naujasis simbolis – briedis. Jau 1937 m. naujai sukurtame Kranto miesto (dabar

19. Gusevo (Gumbinės) dabartinis herbas

Zelionogradskas) herbe buvo pavaizduoti raudoni briedžio ragai. Po metų (1938 m.) Pakalnės apskritis, vokiškai vadinta *Niederung*, buvo pervadinta į *Elchniederung* (briedžio žemumą), o apskrities miestas Gąstos (*Heinrichswalde*, dabar Slavskas) ir visa apskritis gavo herbą – aukšinę briedžio galvą žaliame lauke. Kaip rodo išlikę pavyzdžiai,

mediniai ar iš metalo nulieti briedžio atvaizdai buvo dovanojami nusipelnusiems to meto veikėjams. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, kai kurie Rytų Prūsijoje dislokuoti kariniai daliniai taip pat pradėjo naudoti simbolinius ženklus su briedžio atvaizdu [18]. Visgi iki pat 1945 m. briedis nebuvo įformintas kaip visą Rytų Prūsiją reprezentuojanti heraldinė figūra, greičiausiai net nebuvo spėjęs tapti ir visos Rytų Prūsijos neoficialia emblema, tiesiog tam pritrūko laiko. Šį „neužbaigtą darbą“ jau šiais laikais palaipsniui bando užbaigti Vokietijoje gyvenantys ekspatriantai iš Rytų Prūsijos, matyt, tam pritaria ir kai kurie rusiškos Kaliningrado srities oficialūs pareigūnai. Daug ką sako faktas, kad neseniai „atkurtame“ Gusevo (Gumbinės) miesto herbe Prūsijos erelis pakeistas briedžio galva [19], o vokiečių ekspatriantai dovanuoja Slavsko miestui (buv. Gąstoms) modernios išraiškos briedžio statulą. Tad ne tokia jau fantastiška gali pasirodyti mintis, kad taip palaipsniui ruošama dirva ir galimam Kaliningrado srities herbo pakeitimui. Todėl oficialiai patvirtintas Mažosios Lietuvos herbas su briedžiu būtų svarbus žingsnis, reanimuojant prieškarinę idėją – sukurti ir įteisinti naują Rytų Prūsijos simbolį.

KĄ SLEPIA BRIEDŽIO RAGAS?

Heraldikoje nuo senų laikų galioja principas – *pars pro toto* (dalis už visumą). Tad kai naujajame herbe panaudojamas kito herbo ar heraldinės figūros elementas, jis atstovauja visam senajam herbui – mes jau kalbėjome apie šarvuotą riterio ranką su kalaviju Karališkosios Prūsijos herbe, prisiminkime Kėdainių herbe pavaizduotą Radvilų (tuometinių miesto savininkų) heraldinio erelio sparną ar karpį su vilko dantimis Veliuonos herbe – dantys paimti iš karaliaus Stepono Batoro herbo, taip pagerbiant miesto savivaldą patvirtinusį valdovą. Todėl visai natūralu, kad herbe gali būti vaizduojama ne tik briedžio figūra, bet ir atskiros jos dalys – galva su ragais arba tik vienas ragas. Faktai liudija, kad būtent briedžio ragas ir šio simbolio naudojimo istorija ir yra tikrasis

motyvas, paskatinęs kurti naują Rytų Prūsijos simbolį.

Briedžio rago istorijos pradžia siekia Pirmojo pasaulinio karo pabaigą – Vokietijai tragišką laiką, kai buvo pralaimėtas karas, nuverstas imperatorius, o šalyje siautė badas ir suirutė. Kovai su vokiečių komunistais, apsaugai ir tvarkai palaikyti 1919 m. sausį buvo pradėtas kurti Rytų Prūsijos savanorių korpusas (vok. *Ostpreussischen Freiwilligenkorps*) – dešiniųjų nacionalistinių pažiūrų, daugiausia buvusių kombatantų, karinė organizacija, kadangi šie kariai turėjo tas pačias uniformas kaip ir vokiečių kariuomenė. Skiriamuoju šios

20. Šilutės herbas, suteiktas nacistinės valdžios apie 1940 ar 1941 m.

organizacijos ženklu buvo pasirinktas briedžio rago atvaizdas. Savanorių korpusas siekė 15000 karių, ir tai buvo rimta karinė organizacija. Šis korpusas 1919 m. pavasarį buvo įjungtas į naujai sukurtas Valstybės gynybos pajėgas (vok. *Reichswehr*). Briedžio rago simbolis dar kartą atgijo 1938 m. jau Lietuvai priklausančiame Klaipėdos krašte. Tais metais Lietuvoje buvo panaikinta 12 metų besitęsusi karinė padėtis, Klaipėdos krašte legalizavosi pronacistiniai smogikai, susibūrę į paramilitarinę antilietuvišką organizaciją *Ordnungsdienst* (tvarkos tarnyba). Jai vadovavo antilietuviško judėjimo lyderis dr. Ernstas Neumannas, Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje buvęs jau minėto savanorių korpuso *Ostpreussischen Freiwilligenkorps* narys, todėl neatsitiktinai, kaip organizacijos emblema, buvo pasirinktas briedžio ragas. Šiuo ženklu buvo pažymėta organizacijos būstinė Klaipėdoje. Minėtas simbolis tarnavo organizacijos nariams ir kaip skiriamasis ženklas – sidabrinis briedžio rago pavidalo ženkliukas buvo segamas į nario dėvimą slidininko kepurę. 1939 m. vokiečiams atplėšus Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos, krašto policija lietuviškas kokardas pakeitė briedžio ragais, o lietuviški pašto ženklai buvo paženklinti vokišku įrašu *Memelland ist frei* ir briedžio rago siluetu. Tad briedžio ragas (vok. *Elchschaufel*) yra ne tik Klaipėdos krašto pronacistinių smogikų, bet ir bendrai paėmus vokiečių kovos su lietuviais ir viso Klaipėdos krašto atplėšimo nuo Lietuvos simbolis. Bet tai dar ne pabaiga – tik vokiečiams prisijungus Klaipėdą, minėta paramilitarinė organizacija 1939 m. kovo 22 d. iškilmingai Klaipėdos Šieno turguje (vok. *Heumarkt*) buvo priskirta prie SS (*Schutzstaffeln*, apsaugos rinktinės) organizacijos ir tapo 105 jos padaliniu (105. SS-Standart), o už ypatingus nuopelnus kovojant su lietuviais jiems buvo

21. Rytų Prūsijos žemietijos (*Landsmannschaft Ostpreußen*) Vokietijoje logotipas

17. Tilžė (Sovietų Sąjunga), Briedžio statula, skulptorius Ludwigas Vordermayeris, 1928 m.

suteikta privilegija ir toliau naudoti briedžio rago simbolį – šį kartą apykaklės antsiuve.

Naują vokišką nacistinę valdžią turėjo simbolizuoti ir naujai duoti herbai. Apie 1940–1941 m. herbai buvo suteikti Pagėgiams, Priekulei ir Šilutei. Labiausiai iškalbingas ir tiesmukas buvo Pagėgių herbas, kuriame pavaizduotas į kalaviją atsirėmęs kryžiuočių riteris, turėjęs visiems aiškiai parodyti, kas ir nuo kada yra šio krašto šeimininkas. Šilutės miestui suteiktame herbe pavaizduotas organizacijos *Ordnungsdienst* simbolis –

briedžio ragas – turėjo simbolizuoti šilutiškių kovą „prieš lietuvių priespaudą“, o ąžuolo lapas – vokiečių tautos tvirtybę, siekiant savo tikslų [20]. Stengėsi neatsilikti ir Priekulės herbo autoriai, pavaizdavę net du briedžio ragus, kurie iš šonų apgaubia Klaipėdos herbą. Šis ženklas turėjo simbolizuoti, kad naciai tinkamai saugo visą Klaipėdos kraštą nuo svetimų jėgų. Čia vis dėlto reikėtų prisiminti, kad SS pripažinta nusikalstama organizacija ir Vokietijoje uždrausta, o nuo 2008 m. Lietuvoje galioja sovietinių ir nacistinių simbolių draudimas.

Tačiau briedžio rago istorija tuo nesibaigė. Vokietijoje atsidūrę ekspatriantai iš Rytų Prūsijos 1948 m. sukūrė savo žemietiją *Landsmannschaft Ostpreußen*. Šios žemietijos emblema buvo pasirinktas kovose su lietuviais sėkmę atnešęs briedžio ragas. Ženklas 1957 m. buvo užregistruotas Vokietijos patentų tarnyboje (vok. *Deutsches Patentamt*) kaip saugomas Rytų Prūsijos žemietijos prekybinis ženklas ir yra naudojamas iki šių dienų kaip šios organizacijos logotipas [21].

Iš aukščiau pateiktos medžiagos tampa aišku, kad stumiant Klaipėdos (Trojos?) briedį į Mažosios Lietuvos herbą, siekiama ne tik palaipsniui įteisinti šį simbolį kaip naują visos Rytų Prūsijos emblemą (ateityje – herbą), bet ir sukurti „švarų pagrindą“ nacistinę praeitį turinčiam briedžio ragui vartoti, susiejant jį su briedžio simboliu naujai kuriamame Mažosios Lietuvos herbe (prisiminkime principą *pars pro toto*), tokiu būdu padarant antilietuviškų nacių smogikų ir SS dalinių simbolių politiškai neutralų.

KELI PASTEBĖJIMAI APIE KOMPROMISINĮ PROJEKTĄ

Kelias pastabas tenka pareikšti ir apie prof. R. Rimkūno paruoštą kompromisinį Mažosios Lietuvos herbo pro-

jektą [22]. Jis dar kartą patvirtina taisyklę, kad kompromisai sveikintini tik politikoje. Iš karto į akis krenta du keturkojai gyvūnai, išdėstyti vienas virš kito ir žingsniuojantys ta pačia kryptimi. Tačiau tai mažai susiję su heraldikoje įprastomis panašiomis kompozicijomis, pavyzdžiui, su trimis monumentaliais liūtais Danijos ar Estijos šalių valstybiniuose herbuose. Tarp projekte vaizduojamų gyvūnų pernelyg didelis kontrastas – tiesiog negalima lyginti tvirto žirgo centrinėje herbo skydo dalyje ir suomišką talismaną primenančio briedžiuko skydo papėdėje. Toks derinys pažeidžia vieną iš pagrindinių heraldikos taisyklių – oficialus herbas turi nekelti šypsenos. Antras dalykas, atkreipiantis dėmesį, – futuristinis centrinės herbo figūros pobūdis. Tokį įspūdį sukelia ant raudono žirgo jojanti raudonveidė moteris raudonais drabužiais. Pirmas palyginimas, kuris ateina į galvą, tai neseniai patvirtintas Aukštaitijos herbas su raudonu žirgo riteriu. Gerai žinoma, kad heraldikoje spalvos turi savo simboliką ir prasmes. Raudona spalva visų pirma yra karo, kraujo, ugnies spalva, simbolizuojanti drąsą, ryžtingumą, kovingumą. Raudonas riteris ant raudono žirgo – tai ekspresyvi mistinė kovinė figūra, kuriai tiktų ir liepsnojantis kalavijas, tačiau riterio veido nematyti, jį dengia nuleistas šalmo antveidis. Jei pastarajame herbe raudona spalva nekeltų jokių prieštaravimų, tai aptariamame projekte raudonveidė moteris, vilkinti raudonus drabužius, nėra galima. Savaime suprantama, kad šių laikų heraldikoje, ypač egzotinių šalių herbuose, yra visko, tačiau tradiciniuose europietiškuose herbuose nepriimtina raudonų, žalių, mėlynų ar panašių natūralių spalvų kūno karnacija. Šiuo konkrečiu atveju raudona kūno spalva gali tapti niekam nereikalingų pašaipų priežastimi apie iš paplūdimio grįžtančią persikaitinusią tetą. Dar didesnė neatitiktis atsiveria prisiminus, kad kuriamas būtent Mažosios Lietuvos herbas, o juk šio krašto tradiciniuose moterų drabužiuose buvo vengiama ryškių spalvų – vyravo daugiausia tamsios spalvos ir balta. Abejonių kelia ir raitelės rankoje nešama knyga – Mažoji Lietuva garsėjo tik viena ir tikrai talentinga rašytoja – leva Simonaityte. Tad ją paversti heraldine figūra atrodo pernelyg drąsu ir pernelyg konkrečiu. Visgi raitelės, kaip Mažosios Lietuvos simbolio, parinkimas yra itin originalus, o lietuvės raitelės išties dėmesio verta šio krašto įdomybė [23]. Knygos motyvas taip pat svarus ir motyvuotas. Reikia pažymėti, kad šiame herbo projekte spalvos parinktos tiksliai – Mažosios Lietuvos herbo spalvos ir turi atitikti šio krašto vėliavos spalvas – žalią, baltą, raudoną.

Vis dėlto susidaro įspūdis, kad šiuo metu kuriamas

22. Prof. R. Rimkūnas. Mažosios Lietuvos herbo projektas

ne istorinės Mažosios Lietuvos, bet etnografinio Klaipėdos ar Šilutės krašto herbas. Reikia nepamiršti, kad naujasis herbas visų pirma turės valstybės lygio politinę reikšmę ir jis turi pabrėžti, kad yra Lietuvos, nors ir Mažosios, herbas, todėl turėtų „atstovauti“ Lietuvos valstybės herbui ar jo dalims. Tokie lokaliniai etnografiniai elementai, kaip raitelė ant žirgo, nors yra originalūs ir įdomūs, tačiau labiau tinka atskiro rajono ar miesto, galbūt Šilutės, herbui. Ne visi herbai „prigyja“ ar susilaukia vietos žmonių pritarimo, dalis jų tiesiog nebūna vartojami ir nuolat bandoma juos pakeisti. Kaip tik toks yra dabartinis, dar sovietmečiu sukurtas Šilutės miesto herbas – jis per daug sudėtingas ir ne visai tikslus – jame pavaizduotos burės labiau tiktų Kintams ar Drevernai. Todėl galima suprasti kartas nuo karto pasireiškiantį šilutiškių norą reanimuoti nacių laikų „istorinį“ herbą – jis daug paprastesnis ir vizualiai aiškus. Šiaip ar taip raita moteris, su ala susočių rankose pasitinkanti svečius (Šilutė – juk atsirado iš Šilokarčiamos – vietos, kur buvo priimami ir vaišinami keleiviai), gal ir ne visai atliepia praėjusio sezono politines aktualijas, bet tikrai svarstytinas variantas, galutinai palaidosiantis bandymus reanimuoti nacistinę simboliką.

24. Šiuolaikinis Prūsijos karalystės Lietuvos apygardos herbas. Autorius ir šaltinis nežinomas

KOKS TURĖTŲ BŪTI MAŽOSIOS LIETUVOS HERBAS?

Į šį klausimą yra daug atsakymų. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad Mažosios Lietuvos herbui sukurti yra įvairių kelių – nereikėtų banguotis nei juodojo Prūsijos erelio, nei Lietuvos Vyčio ar jų citatų, piestu stovinčio balto Trakėnų žirgo žaliai raudoname lauke, norėtusi pasiūlyti ir Perkūno ažuolą su knygomis vietoje gilių ir visai naują motyvą – sidabrine strėle pervertą knygą. Strėlė, kaip Gumbinės miesto herbo citata, primintų senąją Mažosios Lietuvos centrą, o knyga simbolizuotų tai, ką svarbiausio mums davė šis kraštas, – mūsų kalbos ir literatūros ištakas.

Vis dėlto kyla nemaža abejoj-

nė – ar iš viso reikia ieškoti naujo simbolio negu vyti Mažosios Lietuvos vėliavos spalvų fone. Neseniai į rankas pateko naujai sukurtas Mažosios Lietuvos herbas, kuriame pavaizduotas juodasis Prūsijos karalystės erelis su vyčiu ant krūtinės [24]. Nors šio atvaizdo kūrėjas nėra žinomas ir nepasižymi geresniu heraldikos išmanymu, daug svarbiau, kad panašus herbas iš tiesų galėjo būti vartojamas XVIII a. Prūsijos valstybės administraciniame padalinyje, vadinamame Lietuva (tačiau be šarvuotos rankos ir sidabriniame fone). Šis herbas primena analogiško tipo Poznanės didžiosios kunigaikštystės herbą, sukurtą XVIII a. pab., jau žlugus Lenkijos valstybei. Jame pavaizduotas Prūsijos karališkasis erelis su baltuoju Lenkijos ereliu ant krūtinės, taip heraldine kalba perteikiant žinią, kad Prūsija ne tik valdo nuo Lenkijos atplėštą kraštą, bet ir turi pretenzijų valdyti ir likusią šalies dalį [25]. Tai mums primena, kad valstybinės heraldikos kūrimas yra rimtas ir gilias prasmes turintis politinis užsiėmimas, o ne vien žaidimas spalvotais paveikslukais ir senų laikų etnografija. GUT

25. Prūsijos karalystės provincijos Poznanės didžiosios kunigaikštystės herbas

23. Mažosios Lietuvos lietuviai. – Franz Tetzner. Die Slawen in Deutschland, 1902 m. hundert.